

УДК 371.134-85:159.923

Олена Лук'янчикова

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У статті розкрито сутність поняття «особистісна стійкість», визначено її структурні компоненти. Висвітлено роль цієї особистої якості майбутнього вчителя музики в професійній діяльності.

Ключові слова: особистісна стійкість, сценічна діяльність; мотиваційна, змістово-орієнтаційна, операційна складові.

Система освіти в Україні визначає обґрунтування ряду важливих принципів, які мають скласти основу формування нового професійного мислення педагога, діяльність якого фактично визначає інтелектуальний, естетичний, етичний розвиток майбутнього покоління [4].

У зв'язку з цим актуалізується проблема вдосконалення професійної підготовки вчителя музики. Однією з ведучих складових ефективності професійної підготовки майбутніх учителів музики є формування у них професійної стійкості до педагогічної діяльності [1; 2].

У працях психологів та педагогів зазначається, що діяльність майбутнього вчителя музики є творчою і обумовлюється низкою факторів: постійна зміна умов, ситуацій, обставин, станів. За таких умов не можлива стандартизація, одноманітність. Однак, педагог має мати не тільки професійну гнучкість, мобільність, а й високу особистісну стійкість. Завдяки цій якості вчитель стає суб'єктом професійної діяльності, який самоорганізується, здібний зберігати душевний спокій і рівновагу в своїх силах і можливостях, долати невдачі, смислові і регулятивні бар'єри.

У теорії і методиці педагогічної освіти склалися суттєві передумови для розробки педагогічних систем, які забезпечують становлення і розвиток професійно-особистісної стійкості педагога.

Професійна стійкість є об'єктом дослідження педагогів і психологів (Л. Анциферова, В. Гузь, П. Лушин, В. Писаренко, В. Турченко та ін.) У наукових працях відображені різні підходи до проблеми професійної стійкості вчителя. Дослідники пропонують відмінні визначення цього поняття, однак усі вони пов'язують професійну стійкість з такими важливими категоріями: ефективність, стабільність, надійність професійної діяльності педагога.

Ця якість особистості особливо є важливою в професійній діяльності педагога-музиканта, оскільки вона характеризується окрім предметної та методичної компетентності вмінням високохудожньо виконувати музичні твори, розкриваючи їх красу захоплювати слухачів виразністю власного

виконання [7]. Сценічна діяльність вчителя музики є складовою його педагогічної роботи в школі. Озвучування творів виступає необхідним аспектом проведення уроків, позакласних занять, лекцій-концертів тощо та вимагає від педагога в момент сценічного виконання твору миттєво реагувати на виконавську ситуацію, що постійно змінюється, та яку не завжди можна точно передбачити. Як зазначав М. Колеса, добра орієнтація й швидкість реакції в поєднанні з витриманістю потрібні музикантові для того, щоб він міг виходити зі складних ситуацій, що можуть трапитися під час виконання твору перед аудиторією.

Проблема сценічної діяльності багатовекторна і представлена в різних наукових галузях: педагогічній (Л. Арчажнікова, О. Апраксина, А. Гордійчук, О. Грисюк, В. Нікуліна, Т. Рязанова, Р. Тельчарова, С. Феруз); мистецтвознавській (Б. Асаф'єв, Г. Єрмакова, І. Ляшенко, А. Сохор); теорії виконавського мистецтва (В. Белікова, О. Бодіна, Є. Гуренко, Р. Здобнов, Ю. Капустін, С. Кіквадзе, Н. Корихалова, Є. Ліберман, Л. Мазель, Я. Мільштейн, І. Рижкін, М. Харлап, Д. Юник).

До умов опанування сценічною діяльністю майбутнім учителем музики належить техніка та виразність виконання; попереднє осмислення авторського задуму музичного твору; особистісні якості – витримка, зосередженість, цілеспрямованість. Усі ці компоненти мають відносно самостійний характер, але вони функціонують у взаємозв'язку, складаючи єдність системи професійної підготовки майбутнього вчителя музики. Як зазначав С. Турчак «перед педагогом стоїть простіша і водночас складна альтернатива, ніж перед виконавцем. І натхненний виконавець, і вдумливий педагог-вихователь, і енергійний організатор – така «триєдність» для нього обов'язкова. Відсутність хоча б однієї з цих якостей призводить до професійної нездатності» [8, с. 107].

Науковці доводять, що повноцінне донесення художньої ідеї композитора до слухачів у процесі здійснення виконавської інтерпретації музичного твору залежить від виховання в педагога-музиканта емоційно-вольової сфери [5; 9]. Слабкий розвиток волі робить людину не тільки нерішучою, не здатною цілеспрямовано приймати рішення й реалізувати їх, а й обмежує її можливості в саморегуляції. Лише сильна воля робить людину вільною і водночас відповідальною. Розвинена воля є пізнавально-емоційною цілісністю, чим забезпечує спонукально-дійову функцію думки суб'єкта. Тому в психологічному розумінні воля становить усвідомлене хотіння: точніше, усвідомлене хотіння, що переходить у дію. Саме воно дає особистості свободу, оскільки хотіти – означає створювати і водночас оцінювати й вибирати.

Мета статті: розкрити сутність поняття «особистісна стійкість» та висвітлити позиції науковців про вплив цієї якості на ефективність сценічної діяльності майбутніх учителів музики.

Пріоритетним завданням навчального закладу є формування фахових

знань і навичок майбутньої професії. Розвиток вольових якостей залишається на другому плані. Студент розвивається в умовах цілковитої зацікавленості в його успіхах. Традиційна система навчання сприяє формуванню пасивності студента. Якщо пам'ятати про майбутню виконавську діяльність, про весь комплекс вольових якостей, без яких ця діяльність неможливо уявити, то «класи навчального закладу є оранжересою, де студенти надійно захищені від негоди та їх дбайливо плакають педагоги, яких недаремно порівнюють із садівниками» [10, с. 117]. Якщо студент переборює труднощі, то передусім ті, що носять характер внутрішніх конфліктів, і які зводяться до подолання власних недоліків.

З'ясовано, що сила волі майбутнього педагога переважно тренується в зусиллях по приборканню власної неорганізованості, але ці умови далекі від реалій майбутньої сценічної діяльності, коли і кількість, і гострота конфліктних ситуацій безмірно примножується. Особливо гостро ця проблема постає в умовах публічних виступів. На естраді якість виконання музичних творів значно знижується: посилюється хвилювання, з'являються несподівані помилки, зраджує пам'ять. Це характерно не тільки студентам, але й досвідченим музикантам, особливо на самому початку виконання програми, коли вони ще не адаптувалися до акустики зали, не опанували власні емоції.

Науковий аналіз педагогічної практики дає підстави зробити висновок, що вищі педагогічні навчальні заклади не приділяють належної уваги вихованню сценічної діяльності майбутнього вчителя музики. Причина полягає в недостатній теоретичній і методичній розробленості проблеми, незорієнтованості навчально-виховного процесу на цілеспрямовану підготовку до сценічної діяльності студентів. У результаті майбутнім учителям музики бракує досконалого володіння інструментально-виконавською ситуацією в процесі сценічної діяльності, що знижує результативність їхньої фахової підготовки.

Зазначимо, формування продуктивного сценічного стану є більш ефективним на ранніх етапах музичної освіти (музичній школі, училищі), коли психіка спроможна більш швидко адаптуватися до екстремальних умов. У студентів вузів воно часто зустрічає сильний внутрішній опір і вимагає значних суттєвих зусиль і від нього, і від викладача. Дієвим способом конструктивного подолання сценічного бар'єру є механізм забезпечення особистісної стійкості майбутнього вчителя музики. Під особистісною стійкістю слід розуміти складне психологічне явище, пов'язане з достатньо високим рівнем професійної сформованості та професійної діяльності, вияву в ній відповідного ставлення й особистісної активності [3, с. 279]. У цьому плані стійкість визначається як здатність зберегти і використати цінні надбання досвіду як необхідної основи успішного сценічного виступу, так і прагнення змінити реальну ситуацію.

На думку науковців, основним механізмом забезпечення особистісної стійкості педагога є особистісна синтезувальна рефлексія, яка створює систему орієнтирів у критичній для неї ситуації. Рефлексія, сприяючи свідомому вибору оптимального варіанта поведінки в ситуації психологічного бар'єру, стимулює осмислення і усвідомлення проблемної ситуації, визначає особистісний смисл тієї чи іншої події. Ступінь сформованості психологічної стійкості характеризує різні рівні концертної діяльності й готовності до виступів перед публікою. До них можна віднести такі: репродуктивний, обмежено-продуктивний, проблемно-творчий.

Репродуктивний рівень має такі діагностичні характеристики: наявність мистецтвознавчих знань, володіння інструментальною технікою; здатність до розкриття авторської концепції музичного твору, відтворення його жанрово-стильових та формоутворюючих ознак; вираження естетично-оцінного ставлення до змісту музичних творів у процесі виконання, суб'єктивне сприйняття, виявлення активності; реалізація виконавських надбань в умовах концертного виступу.

Обмежено-продуктивний рівень – здатність до достоєнного прочитання авторського тексту, стилістичного викладу авторського бачення, часткове відображення суб'єктивного сприйняття, малоактивність; володіння інструментом і собою, збереження виконавських досягнень в умовах концертного виступу. Проблемно-творчий рівень – наявність яскраво виражених музично-слухових уявлень, що відображають зміст музичного твору; створення власної концепції стосовно таких виражальних засобів як темп, динаміка, артикуляція, фразування, акцентування; виявлення стійкої активності; спроможність підкорювати моторику музично-художнім цілям, виконавські рухи автоматизовані, ігрові прийоми скоординовані; вміло регулюється та коригується власний психічний стан в умовах сценічної діяльності.

Дослідження переконують, що основу стійкості особистості складають гармонійна (розмірна) єдність сталості та динамічності, які доповнюють одна одну. Сталість підтримує і зміцнює самооцінку, сприяє прийняттю себе як особистості й індивідуальності. Динамічність і пристосовність особистості якнайтісніше пов'язані із самим розвитком та існуванням особистості. Розвиток неможливий без змін, що відбуваються в окремих сферах особистості та в особистості загалом. Вони зумовлені і внутрішньою динамікою, і впливами середовища. Фактично розвиток особистості є сукупністю її змін.

Виявлено, що стійкість залежить від урівноваженості як здатності зіставляти рівень напруження з ресурсами своєї психіки й організму. Рівень напруження завжди зумовлений не лише стресорами і зовнішніми обставинами, а й їхньою суб'єктивною інтерпретацією, оцінкою. Урівноваженість як складова психічної стійкості виявляється в здатності

мінімізувати негативний вплив суб'єктивної складової у виникненні напруження, у здатності утримувати напруження в прийнятних межах. Урівноваженість – це також здатність уникати крайностей у силі відгуку на події, що відбуваються [11].

Аналіз наукових досліджень дозволив визначити особистісну стійкість педагога-музиканта як основу сценічної діяльності й характеризувати її як складне, системне професійне утворення. Доцільно розглядати три взаємопов'язані і взаємозумовлені складові професійно-особистісної стійкості: мотиваційну, змістово-орієнтаційну, операційну.

Мотиваційна складова особистісної стійкості визначається як динамічна готовність до реалізації власних можливостей у сценічній діяльності. Розглядаючи особистісну стійкість як здатність до діяльності в контексті теорії функціональних систем, слід мати на увазі, заради чого виконується та чи інша дія. Саме наявність мотиву віддзеркалює свідомий характер довільної регуляції. Визначаючи особистісну стійкість як здатність до свідомого управління власною діяльністю, ми маємо на увазі, що це передбачає наявність сформованого мотиву-мети.

Мотивація є внутрішньою складовою дії, складним механізмом, що співвідносить вплив зовнішніх для особистості чинників діяльності з внутрішніми властивостями людини. У психологічній літературі мотиви характеризуються як внутрішні спонуки до діяльності, що визначають її спрямованість, ставлення людини до конкретної справи. Саме ставлення, пізнавальний інтерес, усвідомлена потреба, пізнавальна активність, волеволі якості обумовлюють готовність студентів до реалізації власних можливостей у сценічній діяльності. Тому готовність майбутніх учителів музики до свідомої сценічної діяльності за власним бажанням ми й визначаємо як мотиваційну складову особистісної стійкості.

Змістово-орієнтаційна складова особистісної стійкості пов'язана із готовністю до вчасного й адекватного прийняття рішення про спосіб дії в конкретній ситуації. Процес прийняття рішення про спосіб дії пов'язується зі специфікою сценічної діяльності. Для прийняття рішення про спосіб дії в конкретній ситуації необхідно мати впевненість у досягненні успіху. Ця впевненість виникає за наявності власного практичного досвіду, у результаті усвідомлення значущості й доступності мети, аналізу й оцінки ситуації та власних можливостей, тобто в результаті визначення ймовірності досягнення успіху.

Рішення про спосіб дії формується на основі сукупності психічних процесів – уваги, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, волі. Суб'єкт ухвалює рішення про дію, бажаючи досягти поставленої мети, тому що розуміє, як і що робити, упевнений у власних силах. Вибір правильного вирішення завдання, найбільш доцільної поведінки, способів дій для подолання конкретних труднощів може бути зроблений тільки на основі розумової діяльності, яка стимулюється почуттями. «Розум неспроможний

морально вдосконалити людину, якщо він не зігрітий почуттям і не підкріплений волею» [3]. До основних показників здатності суб'єкта ухвалити рішення про спосіб дії можна зарахувати: розуміння сутності та значущості сценічної діяльності, наявність практичного досвіду, упевненість у власних силах, готовність до оцінки зовнішніх і внутрішніх труднощів.

Операційна складова особистісної стійкості розглядається як готовність і практична реалізація необхідних знань, умінь і власного досвіду в процесі сценічної діяльності. У структурі особистісної стійкості операційна складова водночас є заключною стадією її прояву, тобто стадією виконання прийнятого рішення про дію, практичну реалізацію індивідуально-психологічних можливостей.

Сценічний стан (деструктивний або продуктивний) залежить від рівня розвитку складових професійно-особистісної стійкості. Отже, підготовка до інструментально-сценічної діяльності має стати невід'ємною складовою майбутнього вчителя музики.

Успіх виконання музичних творів перед публікою, не нижче свого реального рівня, залежить від ступеня сформованості професійно-особистісної стійкості, а саме: вольових якостей (витримка, зосередженість, наполегливість, цілеспрямованість), які складають основу особистісної стійкості; єдності сталості та динамічності особистості, які доповнюють одна одну; урівноваженості як здатності зіставляти рівень напруження з ресурсами своєї психіки; упевненості в досягненні успіху; особистісної синтезувальної рефлексії.

Отже, професійна стійкість учителя музики це – особистісне утворення сукупності професійних і педагогічних знань і вмінь, мотиваційних і емоційно-вольових якостей особистості, які дозволяють успішно виконувати професійну діяльність протягом тривалого часу, зберігаючи працездатність і інтерес до цієї діяльності.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають у дослідженні стану проблеми формування у майбутніх учителів музики особистісної стійкості в освітній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арчажникова Л. Г. Профессия – учитель музыки : книга для учителя / Л. Г. Арчажникова. – М. : Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Баренбойм Л. А. Музыкальная педагогика и исполнительство / Л. А. Баренбойм. – М. : Музыка, 1974. – 356 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.
5. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры / Г. Г. Нейгауз. – М. :

- Музгиз, 1958. – 317 с.
6. Панкевич Г. И. Звучащие образы (о музыкальной выразительности) / Галина Игнатьевна Панкевич. – М. : Знания, 1977. – 112 с.
 7. Рогов Е. И. Учитель как объект психологического исследования / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 1998. – 496 с.
 8. Турчак С. В. Деякі аспекти роботи диригента в оперному театрі / С. В. Турчак // Питання диригентської майстерності. – К. : Музична Україна, 1980. – 182 с.
 9. Цыпин. Г. М. Музыкально-исполнительское искусство: Теория и практика / Г. М. Цыпин. – СПб. : Алетейя, 2001. – 320 с.
 10. Хиндемит П. Мир композитора / П. Хиндемит // Советская музыка. – № 5. – С. 117.
 11. Юник Д. Г. Виконавська надійність музикантів: зміст, структура і методика формування: монографія / Дмитро Григорович Юник. – К. : ДАКККІМ, 2009. – 340 с.